

Η πρότυπη γλώσσα είναι, αφενός, μια γλωσσική ποικιλία ή διάλεκτος ανάμεσα σε άλλες γλωσσικές ποικιλίες ή διαλέκτους και, αφετέρου, ο κανόνας που ρυθμίζει τη γλωσσική χρήση, η «νόρμα» με βάση την οποία διακρίνεται το «σωστό» από το «λάθος», η «κανονική» χρήση από τη γλωσσική «απόκλιση» ή και «παρέκκλιση».

Σπύρος Μοσχονάς

Η γλώσσα

Η πρότυπη γλώσσα

Πόσο «φυσικές» είναι οι «πρότυπες» ή «τυποποιημένες» γλώσσες (standard languages); Οι γλωσσολόγοι διχάζονται ως προς το ζήτημα αυτό.

Από τη μια μεριά βρίσκονται όσοι πιστεύουν ότι οι πρότυπες δεν είναι «φυσικές» γλώσσες κανενός: πρότυπες είναι μάλλον οι δευτερογενείς γλωσσικές χρήσεις που μαθαίνονται μετά την πρώτη κατάκτηση της γλώσσας από το παιδί (δηλ. μετά την ηλικία των τεσσάρων-πέντε ετών), κυρίως στο σχολείο, με αφετηρία την πρώτη ανάγνωση και γραφή.¹ Από την άλλη μεριά, οι περισσότεροι γλωσσολόγοι θεωρούν ότι οι πρότυπες γλώσσες είναι και αυτές διάλεκτοι σαν όλες τις άλλες διαλέκτους, οι οποίες όμως έχουν υποστεί τις διεργασίες της τυποποίησης και έχουν αναδειχθεί σε «φιλολογικές γλώσσες». Από ιστορική άποψη, οι διάλεκτοι αυτές είναι συνήθως τυποποιημένες εκδοχές μιας «κοινής» γλώσσας: από συγχρονική άποψη, πρότυπες είναι οι γλώσσες που τις χειρίζονται τα «μορφωμένα μεσαία στρώματα» των αστικών κέντρων.²

Ας παρατηρηθεί ότι οι δύο αυτές απόψεις δεν είναι ασυμβίβαστες, τουλάχιστον από συγχρονική άποψη: η γλώσσα των μορφωμένων είναι πράγματι η γραπτή γλώσσα του σχολείου που μαθαίνεται μετά την πρώτη κατάκτηση της γλώσσας από το παιδί. Έτσι, αν η πρώτη άποψη δίνει έμφαση στην πρότυπη γλώσσα ως πρότυπο, η δεύτερη τονίζει την πρότυπη γλώσσα ως γλώσσα. Οι δύο απόψεις μπορούν να συνδυαστούν χωρίς να προκύπτει αντίφαση, αν δεχτούμε ότι *μια πρότυπη γλώσσα είναι ταυτοχρόνως και γλώσσα και πρότυπο*. Η πρότυπη γλώσσα είναι, αφενός, μια γλωσσική ποικιλία ή διάλεκτος ανάμεσα σε άλλες γλωσσικές ποικιλίες ή διαλέκτους και, αφετέρου, ο κανόνας που ρυθμίζει τη γλωσσική χρήση, η «νόρμα» με βάση την οποία διακρίνεται το «σωστό» από το «λάθος», η «κανονική» χρήση από τη γλωσσική «απόκλιση» ή και «παρέκκλιση». Σύμφωνα με τη συνδυαστική αυτή αντίληψη, μια πρότυπη γλώσσα μπορεί αρχικά να μην είναι «φυσική» γλώσσα κανενός, είναι όμως μια γλώσσα «φυσικοποιημένη»,³ μια γλώσσα που έχει καταστεί «φυσική» στην κοινή συνείδηση των μορφωμένων χειριστών της. Σημαντικό ρόλο στη «φυσικοποίηση» αυτή παίζει η λειτουργία της πρότυπης γλώσσας ως *γραφολέκτου*, δηλ. η κωδικοποίηση και η «καλλιέργεια» μιας πρότυπης γλώσσας. Αντίθετα με τη μητρική γλώσσα, που μαθαίνεται με φυσικό και ανεπίγνωστο τρόπο, η πρότυπη γλώσσα καθίσταται φυσική με τεχνικά ή και τεχνητά μέσα: με τη γραφή.

Όπως κάθε πρότυπη γλώσσα, η γλώσσα που συνήθως ονομάζεται «νεοελληνική», «κοινή νεοελληνική», «νεοελληνική κοινή» ή «δημοτική» είναι ταυτοχρόνως και γλώσσα και πρότυπο. Είναι μια διάλεκτος ανάμεσα σε άλλες διαλέκτους: αλλά είναι

και το πρότυπο με βάση το οποίο οι άλλες διάλεκτοι αναγνωρίζονται ως συστήματα ετερόνομα ή και ως αποκλίσεις από την πρότυπη γλώσσα.

Η διαμάχη για τα πρότυπα της νεοελληνικής κοινής είναι γνωστή ως «γλωσσικό ζήτημα». Δεν χρειάζεται εδώ να σταθούμε στην ιστορία του γλωσσικού ζητήματος, παρά μόνο για ν' αναγνωρίσουμε και τη δημοτική ως ένα πρότυπο — αναμφίβολα πιο «φυσικό» και «ζωντανό» από το πρότυπο της καθαρεύουσας, αλλά πάντως σε μερική ασυμφωνία με τη γλώσσα που ρυθμίζει. «Αν ακριβολογήσωμε», προειδοποιεί ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης, «μια καλλιεργημένη γραπτή γλώσσα δεν είναι δυνατό να μείνη σε όλα της τα στοιχεία η ίδια ακριβώς με τη ζωντανή λαλιά της καθημερινής ζωής».⁴ Ο Τριανταφυλλίδης θα υιοθετήσει μια πολύ προσεχτική διατύπωση για την κοινή, πρότυπη γλώσσα (την «κοινή δημοτική»): θα τη θεωρήσει γλώσσα «τεχνητή», αλλά όχι «τεχνητή»· τεχνητή δεν είναι η γλώσσα της δημοτικής αλλά του αρχαϊσμού.⁵

Από ιστορική άποψη, ευρύτερα αναγνωρίζεται πλέον ότι η κοινή νεοελληνική αποτελεί την καλλιεργημένη εκδοχή μιας «πελοποννησιακής κοινής».⁶ Γράφει ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης: «Κοινός είναι ο τύπος της δημοτικής που μιλήθηκε στα γλωσσικά κέντρα της Πελοποννήσου και της Στερεάς — τους τόπους δηλαδή που για πολιτικούς κυρίως και γεωγραφικούς λόγους συναποτέλεσαν τα πρώτα κέντρα της νέας Ελλάδας και καθώρισαν τον τύπο της κοινής γλώσσας που μιλούμε σήμερα στις πόλεις. Στη γλώσσα αυτή προστέθηκαν οι λέξεις της καθαρεύουσας και ανακατώθηκαν κάποτε άλλα της στοιχεία, αυτά όμως δεν άλλαξαν το μορφολογικό χαρακτήρα της κοινής δημοτικής, που παραμένει, καθώς είδαμε, η αντικειμενική βάση και αφετηρία για κάθε γραμματικό κανονισμό της γλώσσας μας».⁷ Δεν υπάρχουν όμως οι μελέτες που να εξηγούν πώς η πελοποννησιακή αυτή κοινή εξελίχθηκε σε πανελλήνια κοινή — ενδεχομένως παραμερίζοντας μια υστεροβυζαντινή κοινή της οποίας κέντρο ήταν η Κωνσταντινούπολη.

Από συγχρονική άποψη, η νεοελληνική κοινή περιγράφεται συνήθως ως «η γλώσσα των μέσης μόρφωσης Ελλήνων που κατοικούν στα αστικά κέντρα». Ο ορισμός αυτός έχει ευρεία διάδοση. Έτσι, ο P. Mackridge ορίζει τη νεοελληνική κοινή ως τη γλώσσα «που κατά κοινή συνήθεια λαλούν και γράφουν σήμερα οι άνθρωποι μέσης μόρφωσης στα μεγάλα αστικά κέντρα της Ελλάδας».⁸ Ομοίως, στη *Γραμματική της ελληνικής γλώσσας* των D. Holton, P. Mackridge και Eι. Φιλιππάκη-Warburton δηλώνεται: «η γλωσσική ποικιλία που περιγράφεται είναι κατά κύριο λόγο αυτή που χρησιμοποιείται από τους φυσικούς ομιλητές της ελληνικής που κατοικούν στα αστικά κέντρα της Ελλάδας και έχουν ολοκληρώσει τουλάχιστον την υποχρεωτική δευτεροβάθμια εκπαίδευση».⁹ Ευρύτερα ομολογείται ότι η «κοινή» αυτή γλώσσα περιλαμβάνει στοιχεία όχι μόνο «λαϊκά» (της δημοτικής), αλλά και «αρχαϊστικά» (της καθαρεύουσας).

Ο κοινωνιογλωσσικός αυτός ορισμός της «κοινής» ακούγεται σήμερα απολύτως φυσιολογικός, αλλά δεν ήταν πάντα. Όταν, με τα ίδια περίπου λόγια, το 1934, με αφορμή τη δημιουργία του αθηναϊκού Γλωσσικού Συλλόγου, ο Αχιλλέας Τζάρτζανος πρότεινε τον ίδιο αυτό ορισμό της κοινής γλώσσας, προκάλεσε έντονες αντιδράσεις, ιδιαίτερα από τους δημοτικιστές εκείνης της περιόδου. Το ίδιο «μέτρο» παύει να είναι ουδέτερο, καθώς εντάσσεται στα συμφραζόμενα μιας έντονης ιδεολογικής διαμάχης: πρόθεση του Τζάρτζανου ήταν να τηρήσει ίσες αποστάσεις απέναντι στις ακραίες Κοντικές και Ψυχαρικές γλωσσοθεωρίες.¹⁰ Παρόμοιες αντιδράσεις προκαλεί ακόμη και σήμερα ο ορισμός αυτός όταν προέρχεται, λ.χ., από τον Γεώργιο Μπαμπινιώτη, του οποίου οι κατά καιρούς τοποθετήσεις στο γλωσσικό ζήτημα χαρακτηρίζονται συντηρητικές (ή «νεο-συντηρητικές»);¹¹

Λίγη σκέψη αρκεί για να δούμε ότι ο κοινωνιογλωσσικός αυτός ορισμός δεν είναι «αξιολογικά ουδέτερος», από οποιονδήποτε και να προέρχεται. Στον ορισμό λανθάνει ένα πρότυπο, που ορίζεται με περίπου ταξικούς όρους: πρότυπη είναι η γλώσσα των μεσαίων αστικών στρωμάτων. Ο ορισμός είναι επίσης κυκλικός: πρότυπη είναι η γλώσσα εκείνων που έχουν κατακτήσει την πρότυπη γλώσσα. Αν η γλώσσα των «μέσης μόρφωσης ομιλητών που κατοικούν στα αστικά κέντρα» προσφέρεται ως πρότυπο, αυτό, προφανώς, οφείλεται στο ότι η γλώσσα τους είναι προϊόν της εκπαίδευσης, διαμορφωμένη ήδη σύμφωνα με τις επιταγές της τυποποίησης. Εύκολα λοιπόν μπορεί κανείς να ισχυριστεί: πρότυπη είναι η γλώσσα εκείνων που αναγνωρίζεται ως πρότυπη και, άρα, πρότυπη είναι εκείνη η γλώσσα που εγώ αναγνωρίζω ως πρότυπη — μια μάλλον αμέθοδη προσέγγιση, εάν προέρχεται από γλωσσολόγους.

Οφείλουμε λοιπόν ν' αναγνωρίζουμε κάθε φορά την ιδεολογία που λανθάνει στον ορισμό της «κοινής», πρότυπης γλώσσας. Πρέπει, με άλλα λόγια, να μάθουμε ν' αναγνωρίζουμε τη γλώσσα από το πρότυπο, από την ιδεολογία της. Προϋπόθεση είναι ν' αντιλαμβανόμαστε την πρότυπη γλώσσα ταυτοχρόνως ως γλώσσα και ως πρότυπο. Διότι ό,τι συνήθως ονομάζεται «κοινή» ή «πρότυπη» γλώσσα δεν μπορεί να οριστεί ανεξάρτητα από κάποιο γλωσσικό πρότυπο. Και πρέπει να μάθουμε ν' αναγνωρίζουμε ως ιδεολογία την αντίληψη ότι η γλώσσα αυτή είναι μία, ενιαία, ομοιογενής, «φυσική», «κοινή», «γλώσσα όλων», πέρα και πάνω από τις διαφορές των διαλέκτων και των ιδιωμάτων.

Η τυποποίηση είναι μια διεργασία που μας κάνει να παραγνωρίζουμε τα πολλά και διαφορετικά «γλωσσικά παιχνίδια», τις πολλές και διαφορετικές «χρήσεις της γλώσσας», τις πολλές και διαφορετικές «γλώσσες», «διαλέκτους» και «ιδιώματα» για χάρη της μίας και μοναδικής γλώσσας — εκείνης που παρουσιάζεται ταυτοχρόνως ως μία διάλεκτος ανάμεσα σε άλλες, αλλά και ως πρότυπο των άλλων διαλέκτων και χρήσεων. Ωστε λοιπόν μια πρότυπη γλώσσα δεν είναι παρά η υποστασιοποίηση ενός φιλοσοφικού λάθους. Εκείνου του λάθους που κάνουμε όταν πιστεύουμε ότι υπάρχει μία και μοναδική γλώσσα, μία και μοναδική φύση ή ουσία της γλώσσας, «κάτι το κοινό σε όλα εκείνα που ονομάζουμε γλώσσα», ενώ στην πραγματικότητα τα γλωσσικά φαινόμενα «δεν έχουν τίποτε το κοινό, που εξαιτίας του χρησιμοποιούμε για όλα την ίδια λέξη, — αλλά συγγενεύουν αναμεταξύ τους με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους».¹²

Σημειώσεις

¹ Βλ. J. E. Joseph, *Eloquence and Power: The Rise of Language Standards and Standard Languages*, London: Frances Pinter, 1987, σ. 17: «η πρότυπη γλώσσα δεν είναι 'φυσική' [native] γλώσσα κανενός· είναι ένα ανώτερο πολιτισμικό κληροδότημα [higher cultural endowment] με λειτουργίες που δεν μπορούν να κατακτηθούν παρά μόνο μετά την περίοδο της κανονικής κατάκτησης της μητρικής γλώσσας [normal first-language acquisition]. Εάν η πρότυπη γλώσσα ήταν 'φυσική', τότε κανείς δεν θα χρειαζόταν να τη μάθει». Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, όπως ο ίδιος ο Joseph επισημαίνει, δεν υπάρχει ποιοτική διαφορά μεταξύ της εκπαίδευσης σε μία ξένη γλώσσα και της εκπαίδευσης σε μία μητρική· πρόκειται απλώς για διαφορά βαθμού. Αλλά βέβαια η άποψη αυτή είναι υπερβολική: η γλώσσα που μαθαίνει στο σχολείο ένα ελληνόπουλο που έχει γεννηθεί στην Αθήνα δεν είναι το ίδιο

ξένη με τη γλώσσα που καλείται να μάθει, λ.χ., ένα τουρκόφωνος μαθητής στα μειονοτικά σχολεία της Δυτικής Θράκης.

² Βλ. ενδεικτικά M. Stubbs, *Educational Linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987, σ. 87. Πβ. P. Trudgill, *Accent, Dialect and the School*, London: Edward Arnold, 1975, σ. 21, σύμφωνα με το μοντέλο του οποίου μια πρότυπη γλώσσα τοποθετείται στην κορυφή μιας «κοινωνικής πυραμίδας», στη βάση της οποίας παρατηρείται γεωγραφική διαλεκτική διαφοροποίηση, ενώ καθ' ύψος συντελείται η κοινωνιολεκτική διαφοροποίηση.

³ P. Bourdieu, *Γλώσσα και συμβολική εξουσία*, μτφ. Κ. Καψαμπέλη, Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, 1999, σ. 360.

⁴ Μ. Τριανταφυλλίδης, *Νεοελληνική Γραμματική – Ιστορική Εισαγωγή* (1938) [= *Άπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, τ. 3], Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), 1981, § 82.

⁵ Ο.π., § 84, σ. 79· πβ. Μ. Τριανταφυλλίδης, *Δημοτικισμός: Ένα γράμμα στους δασκάλους μας* (1926), *Άπαντα Μανόλη Τριανταφυλλίδη*, τ. 5, Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη), 1963, σ. 190: «τεχνική γλώσσα που γράφεται» σε αντίθεση με «γλώσσα κατ' εξοχήν τεχνητή και χάρτινη».

⁶ Τριανταφυλλίδης, *Νεοελληνική Γραμματική – Ιστορική Εισαγωγή*, ό.π., § 88, σ. 82.

⁷ Τριανταφυλλίδης, *Δημοτικισμός: Ένα γράμμα στους δασκάλους μας*, ό.π., σ. 216 (έμφαση στο πρωτότυπο).

⁸ P. Mackridge, *Η νεοελληνική γλώσσα*, μτφ. Κ. Ν. Πετρόπουλος, Αθήνα: Πατάκης, 1990, σ. 26.

⁹ D. Holton, P. Mackridge & Ει. Φιλιππάκη-Warburton, *Γραμματική της ελληνικής γλώσσας*, μτφ. Β. Σπυρόπουλος, Αθήνα: Πατάκης, 1999, σ. xxiii.

¹⁰ Βλ. Α. Τζάρτζανος, «Δημοτική και νεοδημοτική» (1935), στο *Άρθρα και μελετήματα*, επιμ. Ν. Α. Τζαρτζάνου, Αθήνα: εκδ. Κακουλίδη, χ.χ., ιδίως σσ. 13-14. Πβ. τα χλευαστικά σχόλια του Γ. Κορδάτου, *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος*, Αθήνα: εκδ. Μπουκουμάνη, ⁵1973 (¹1943), σσ. 218-219.

¹¹ Βλ. Γ. Μπαμπινιώτης, *Νεοελληνική Κοινή*, Αθήνα: εκδ. Γρηγόρη, 1979, σ. 43: «Η σύγχρονη Νεοελληνική [είναι] η γλώσσα που χρησιμοποιούν στην καθημερινή τους επικοινωνία οι Έλληνες που διαθέτουν στοιχειώδεις γραμματικές γνώσεις»· σ. 54: «Η σύγχρονη γλωσσική πραγματικότητα — η γλώσσα που χρησιμοποιούν στην καθημερινή τους επικοινωνία οι Έλληνες που διαθέτουν ορισμένες, στοιχειώδεις έστω, γραμματικές γνώσεις— είναι μια γλωσσική κατάσταση που δεν μπορεί να ταυτισθεί ούτε με την καθαρεύουσα ούτε με την δημοτική». Πβ. Γ. Μπαμπινιώτης & Π. Κοντός, *Συγχρονική γραμματική της κοινής νέας ελληνικής. Θεωρία - Ασκήσεις*, Αθήνα, 1967, σ. 6: «η κοινή αυτή νεοελληνική [...] έχει ήδη κατισχύσει εις τον προφορικό λόγον, των μορφωμένων κυρίως, καθώς και, γενικότερον, εις τον χώρο της παιδείας, επιδίδουσα συνεχώς και εις τον γραπτόν λόγον». Είναι προφανές από τα παραθέματα ότι τα γλωσσικά πρότυπα του Μπαμπινιώτη και του Κοντού, παρόλο που επικαλούνται έναν διαδεδομένο ορισμό της «κοινής γλώσσας», είναι πολύ πιο συντηρητικά από αυτά που ευρύτερα υιοθετούνται σήμερα.

¹² L. Wittgenstein, *Φιλοσοφικές έρευνες*, μτφ. Π. Χριστοδουλίδης, Αθήνα: εκδ. Παπαζήση, 1977, I, § 65.